

KÓS KÁROLY

Kós Károly geometriai szellem: mér, arányosít, teret ábrázol, de a teret nem mindig népesíti be s ha benépesíti és berendezi, nem elégszik meg — természetesen — a síkbeli ábrázolással, hanem függőlegesen is taglalja. Mindez arra vezethető vissza, hogy nem mindig csak író, még akkor sem, amikor ír: gyakran több, mint író, máskor kevesebb; mikor a pusztai írói ábrázolás is elég volna, akkor építészeti látásmódja zavarja meg az írói szemléletét. Irodalmi szempontból sokkal gazdagabb értéket jelentene, ha Kós Károlyt csak az irodalom foglalkoztatná, a dolgokat csak az író szemszögéből vizsgálná s nem osztaná fel magát építészeti és festői hajlamai között. Az építész és a festő ugyanis kénytelen lekötni a képzeletét, kénytelen hozzáláncolni magát a tér korlátolt kereteihez s az alkotásoknak nem adhat térbeli folytatást s nem jelezheti, hogy a konstrukciónak térbeli előzménye van, ha ugyan — a festészetben — szó lehet erről. Az író ezzel szemben: köteles az eseményeket beágyazni egy meghatározott tér- és időbeli keretbe, de úgy, hogy a kiragadott, bekeretezett, önállósított események filmszerű folytonosságban tartozzanak bele a mese menetébe. Olyanformán, mintha Feszty Árpád híres körképének egy önálló epizódját bekereteznék. A festményrészlet megállhat különzártágában is, de a különálló rész alakjainak mozgása, útja határozottan jelzi, hogy a cselekmény nem itt kezdődik, egyben feltünteti, hogy „folytatása következik.”

Kós Károly, akár a *Varjú nemzetséget*, akár az *Országépítőt* — két legnagyobb regényét — nézzük, nem tudta megteremtteni az eseményeknek ezt a menetes folytonosságát; szinte megállítja a történelmet, kikapcsolja a mesevezetésből mindazt, amit zavarónak érez s terhelné előre kitervelt regénykonceptióinak megoldásában. Világos, tömör szerkezetre törekszik, de elfelejti, hogy a tömörség nem azonos az elnagyolással s bármennyire fontosnak tartja is az események központosítását, az ábrázolt valóság képéből nem maradhat ki semmi, ami a kép színharmóniájához és szerkezetéhez szervesen hozzátartozik.

Kós Károly számára ugyanis kétféle jelenség van: az egyik felhasználható, mert munkálkodása kitapintható,

nyilvánvaló, legalábbis érezhető, a másik csupán mellékjelenség, ami elhanyagolható, mivel hatását a főszínen nem lehet látni, belső működését pedig csak magyarázkodással lehet kikövetkeztetni. Kós Károly ebből a szempontból bizonyos fokig materialista és pozitivista: anyaggal dolgozik és nem számol a dolgok anyagszerűségén túl is működő belső erőkkal. Mert minden jelenségnek, dolognak, tárgynak van „lelke” abban az értelemben, hogy mindenből bizonyos hangulat árad ki — Kós Károly nem veszi tudomásul a dolgoknak ezt a lelki oldalát. Sőt néha még az embert sem lelki mivoltában ábrázolja.

Kós művészetete éppen ezen a ponton válik vitathatóvá. Vajjon egyéni értéke-e ez az ábrázolás, vagy írói fogyatékoság? Úgy látszik, határozott művészi céllal ragaszkodik ehhez a sajátos felfogásához. Fel lehet ezt tenni már legelső művétől (Ének Attila királyról) kezdve. Már itt, majd Gálok című regényében is megnyilatkozik ez a különös írói magatartása, melyet azóta a kritikusok is kifogásoltak, de észrevehető változás írói működésében nem következett be. Ezt csak azzal lehet magyarázni, hogy tudatosan ragaszkodik írói elveihez. Kétségtelen, hogy népi és történelmi szemléletmódja, ami már legelső írásaiban is jellemzi, annak idején nagy újdonság volt. Langyosuló és gicces népiességünk korában Kós népiessége frissséget és zamatot jelentett, komoly történelmi szemlélete pedig külön érdem volt abban az időben, mikor irodalmunkban a destruktív törekvések jelentkeztek, nemzetünk politikai életét pedig történetietlen külföldi eszmék kezdték aláásní. Azóta ebből a szempontból nagyot változott a világ s ebben része van Kós Károlynak is. Az irodalmi provincializmus ma már nem azonos a kilencszázas évek hamis-romantikus népiességével. Ma a népiességnek és a történelmi regénynek nemzeti küldetése van.

Kós Károly igazi jelentőségét ezen a ponton lehet meghatározni: irodalmi újnepiességünk egyik első alakja volt s ha hatása nem terjedt is ki egész irodalmi életünkre, érdemei mégis megvoltak akkor, amikor azon töprengett, hogy a szimbolizmus vagy az impresszionizmus szárnyával repüljön-e be a magyar irodalom tájaira, Kós Attila király felé fordult s tiszta magyarságában a régi Kalotaszeg érdekelte (Régi Kalotaszeg). A cím tömören és világosan jellemzi Kós Károlyt: a régiség vonzza, tehát a történelem; Kalotaszeg, tehát a népiesség.

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk írásait, rögtön megtaláljuk, mivel lehet menteni meghamisított történelmi szemléletét. Azzal, hogy népi, közelebbről: erdélyi s azzal,

hogy a történelem vizsgálatában nem az oknyomozás modern eszközeivel akar dolgozni, nem használja fel a történelmi lélektant sem. A Varjú nemzetséget például egyszerűen „króniká”-nak nevezte, amivel jelezni kívánta, hogy nem a történelmi regényíró legmagasabbfokú historiai igényeivel látott neki írói feladatának. Az igazi történelmi regény egységes történelmi szemléletet kíván, azt, hogy a regény szigorú szerkezeti szabályok szerint érvényesítse a történelmi látást. Kós Károlytól ezt nem is lehetne várni: mint romlatlan, törzsökös székely, nem tud átvedleni rendszerezővé, németes gondolkodóvá, akit előrelátás, biztos adagolókészség jellemez. A székely ugyanis nem rendszereket épít, hanem ötleteket vet fel, sokkal inkább a pillanatnyi talpraesettség, semmint valami állandósult gondolati elmélyedés jellemzi.

Innen ered, hogy művei a részletekben válnak ki s inkább a jelenetek tökéletesek és felülmúlhatatlanok, míg az egész sokszor nincs annyi, mint a részek. A nagyszabású, hosszú epikához nincs elég rendszerező és átfogóképessége, divatosan szólva: nincs lélegzete. A kisebb részleteket kitűnő tér- és arányérzékkel építi fel, kiszínezi őket, a részletet azonban nem mindig tudja elhelyezni az egészben, hiszen a világ jelenségei sem rendszerezett képben ötlenek az ember szeme elé. Bizonyos, hogy Kósnak — bármilyen kitűnő építész s bármilyen tökéletes arányosságban, művészi kivitelezésben tud elkészíteni egyetlen épületet (lehet bármilyen monumentális) — nem lenne rendszerező ereje egy egész város megtervezéséhez: nem lenne egyenletes és összhangzó. Vagy kedvelt írói eljárását alkalmazná, tudniillik végleteket helyezne egymás mellé, vagy kuszálná az alaprajzot az utcák elrendezésében. Valószínű, hogy a város főterét sem találná meg s nem tudná arányosan kiépíteni. Amellett minden részlet remekmű lenne — ez bizonyos.

A biztos szerkesztés titkát egyetlen esetben találja el: a mondatok dinamikájában. Minden mondata klasszikus, ércszerűen tömör és hangzatos; az élőbeszéd benyomását kelti. Olyan egy-egy mondata, mint valami háztető, megfordított V alakú; egyenletesen emelkedik fölfelé a csúcsig, aztán ugyanazzal a lejtéssel száll le a kiindulópontig. Nyelvében csodákat ér el: tökéletesen ismeri a régi magyar nyelvet, balladaszerű ismétlő-sajátságát: „Egymás szemébe néznek és mindkettőjük szeme fáradt és fátyolos, az ember barna szeme is, az asszony szürke szeme is.” Vagy: „Porosan fakó az asszony is, és portól alig látszik hosszú, bő bugyogójának sárga színe és hegyes orrú csiz-

májának *piros színe*.” Nyelvében szinte rekonstruálja a finn-ugor ősnyelvet, melyből a magyar is kivált; a legősibb magyar nyelvújítást, az ige-nélküli mondatokat irodalmunkban egyedül Kós használja ki természetes művésziességgel: „Hold keltére megint csak nyeregbe, s megint egy kegyetlen nap, poshadt víz, füvetlen pihenő, száraz étel, perzselő forróság.” A székelység nyelvében ez az igétlenség ma is általános. De ha Kós művészi érzéke igét kíván, előveszi a zamatos, erdőillatú igéket, súlyossá és darabossá teszi velük mondatait. Nyelvét balladai zordonság és erő jellemzi.

Kós Károly elsősorban nyelvművész. Több annál: bűvész. Mindenképen: egyéniség a legjavából. Kár, hogy nincs megfelelő rendszerező képessége, hogy nem tud eléggé folyamatosítani. Művei így — apróra tagolt voltakban — olyan igazgyöngyök, melyeket egymás mellé kelle-ne fűzni, pompás gyöngyfüzérbe.

Baráth Ferenc